

silöllisyyden” lausuu Šafarevitš ja se on aika kova juttu leipätyönsä matemaattikkona tehneen teoreetikon suusta.

Suloisena loppuhälvennyksenä konferenssi päättyi populaarikulttuurin tutkimukseen. Aiheina olivat venäläinen toimintaelokuva, serbialainen hiphop sekä tieteiskirjallisuus. Dragana Cvetanović (Helsinki) palasi professori Alexanderin ensimmäisenä päivänä esiin nostamiin *global* ja *local*-teemoihin serbialaisten hip hop -tekstien analyysillä. Beogradski sindikat -yhtyeen kantaa ottavien tekstien allitteraatio ja sisäsoinnut jaksoivat viehättää kieltä täysin osaamatonta rusistiakin. Rap onkin parhaimmillaan yhtäaikaa sekä lokalisoitua että globaalaa. Science fiction sai osakseen peräti kahden tutkijan huomion, joista ensimmäisenä Henriette Cederlöf (Södertörn) käsitteli läntisten tieteiskirjailijoiden ja venäläisten filosofien ajattelun mahdollisia yhteyksiä. Vadim Chupasov (Tampereen yliopisto) esitteli puolestaan erään tieteiskirjallisuuden alalajin, *alternate*

historyn ja sen rantautumisen Venäjälle Philip K. Dickin innoittamana 1990-luvun alussa. Pokkareiden kansitaiteen oivaltava rinnastaminen havainnollisti, miten tieteiskuvitelma asteittain väistyy historian tosioiden tieltä; Stalin on sittenkin avaruusolentoa mielenkiintoisempi hahmo.

Kaiken kaikkiaan konferenssi osoitti, miten yhteinen tutkimuksen kohde tarjoaa paljon ajateltavaa eri tieteenalojen edustajille paitsi tästä kohteesta, myös alojen eroista ja yhtäläisyyksistä. Tutkimusnäkökulma ja esiin nostettavat detaljit croavat suurestikin eri aloilla; yhdelle tuoreelta vaikuttava näkökulma voi olla vanhaa kauraa toiselle. Toisille riittää kuvailu, toiset pyrkivät analysoimaan ja kenties yliselittämään asioita. Lienee niin, että tutkijoita yhdistää enemmän se miten tutkitaan kuin mitä tutkitaan, mutta mielenkiintoista vuorovaikutusta tapahtuu siellä, missä kaksi tutkijaa ideoineen onnistuu kohtaamaan.

Ira Österberg

Venäläinen elokuva löytö Pordenonessa

Vuonna 1989 elokuvahistorian katvealueisiin keskittyvällä Pordenonon mykkäelokuvafestivaalilla (*Le giornate del cinema muto*) kirjoitettiin venäläisen elokuvan varhaishistoriaa uusiksi. Pitkään unohtuksissa ollut ja kadonneeksikin luultua tsaarinajan elokuvaa esiteltiin tuolloin ensi kertaa laajemmin. Yksi retrospektiivin sensaatioista oli nukkeanimaation taiturin Władysław Starewiczin (myös Władislaw Starevich ja Ladislas Starevich) venäläinen tuotanto, joka oli 1910-luvun kärkeä koko maailmassa. Lokakuussa 2008 samaisella festivaalilla kävi ilmi, että Venäjällä oli toiminut vielä hämmästyttävämpi animaatiovelho jo edellisellä vuosikymmenellä.

Aleksandr Širjajev (1867–1941) kuuluu kuitenkin enemmän tanssin kuin elokuvan historiaan. Mariinski-teatterin taiteilijoiden vesa meni keisarilliseen balettikouluun 9-vuotiaana ja aloitti nuorena uran Mariinskin tanssijana. Širjajevin erikoisaluetta olivat karakteritanssit, eli kansantansseista sovelletut balettinumerot, joita hän Mariinskissa myös opetti. Vuonna 1905 hän erosi teatterista erimielisyyksien vuoksi ja vietti 1910-luvun kierrellen Eurooppaa Anna Pavlovan ryhmässä. Opetustyöhön hän palasi vallankumouksen jälkeen ja jatkoi sitä kuolemaansa saakka.

1990-luvun alussa tanssihistorioitsija ja elokuvatutkija Viktor Botšarov sai vihiä, että Širjajev olisi myös filmannut tanssia.

Botšarov oli jo vuosia kerännyt venäläisestä baletista säilynyttä filmimateriaalia, joten hän alkoi etsiä Širjajevin elokuvia teatterimuseoista ja arkistoista. Tuloksetonta etsintää kesti vuosia, ja Botšarov oli ehtinyt jo luovuttaa, kun filmit lopulta vuonna 1995 löytyivät satumaisesti Mariinski-teatterin eläköityneen työntekijän hallusta.

Venäläistutkijat näkivät niitä ensi kertaa vuonna 2003 Botšarovin dokumenttielokuvassa *Zapozdavšaja premjera* ("Myöhästynyt ensi-ilta") Tuolloin ne herättivät ihastuksen ohella hämmennystä ja jopa väärinymmärrystä (ks. *Kinovedtšeskie zapiski* 67). Nyt kun nämä aarteen ensi kertaa esitettiin täydellisenä retrospektiivinä ja upeiksi restauroituina kopioina, ei enää ollut epäselvää, että kyseessä on viime vuosien ihmeellisin varhaista elokuvaa koskeva löytö.

Širjajevin elokuvakokeilujen tausta oli hänen opetustyössään. Hän oli kiinnostunut tanssin nuotintamisesta, mikä sai hänet itsenäisesti kulkemaan niitä samoja latuja, joiden tuloksena elokuva 1800-luvun lopulla keksittiin. Hän kehitti oman nuotinnusjärjestelmänsä, jossa tanssi purettiin sekunnin murto-osien tarkkuudella kaavakuvamaisiksi pikkuluonnoksiksi. Joskus 1900-luvun taitteessa hän keksi, että piirtämällä kaavakuvat peräkkäin paperinauhalle ja pyörittämällä niitä oikealla nopeudella omatekoisessa katselulaitteessa piirroksat sai elämään. Näitä Širjajevin paperinauhoja on säilynyt, ja niitä sekä niistä filmille kopioituja animaatioelokuvia oli Pordenonessa esillä. Skemaattisuudestaan huolimatta niiden animaatio on hämmästyttävän elävää.

Samoihin aikoihin Širjajev hankki 17,5 mm:n elokuvakameran ja aloitti innokkaan amatöörikuvaamisen. Hänen keskeinen filmituotantonsa on ajoitettu vuosiin 1906–09, eli aikaan, jolloin ei tähänastisten histo-

riankirjojen mukaan ollut sen paremmin nukkeanimaatiota kuin venäläistä fiktioelokuvaakaan. Tuotanto jakautuu neljään osaan: kotifilmeihin, trikkielokuviin, tanssifilmeihin ja animaatioihin. Kaikki ovat viehättäviä omalla tavallaan.

Kotifilmit on kuvattu ensimmäiseen Širjajevin perheen kesätiluksilla Ukrainassa. Niissä nähdään muun muassa vapautuneita muutokuvia perheenjäsenistä ja paikallisista persoonallisuuksista, eläimiä, kansanelämän taltiointeja ja kokeilevia pikkusetsejä. Myös trikkifilmit on tehty perhepiirissä. Niissä Širjajev käytti elokuvatekniikan mahdollistamaa yksinkertaista mutta tehokasta erikoistehostetta – kamera pysäytetään kesken toiminnan, muutetaan asetelmaa edessä ja jatketaan kuvausta. Näin saadaan aikaan äkillisiä paikanvaihdoksia, muodonmuutoksia ja muuta yllättävää. Širjajevin trikkifilmeissä tuolit ja istujat vaihtavat paikkaa, elottomat esineet heräävät henkiin, sokeripalat lentelevät itsestään teekuppiin ym. Eräässä filmissä palvelija kokoaa elottomista ruumiinosista Pierrot-nuken. Se herää eloon, ja parivaljakko alkaa tanssia. Nukke muuttuu silmissä elottomaksi säkiksi, jonka palvelija viskaa nurkkaan. Sitten säkki alkaa sätkiä ja ”nukke” nousee jälleen elävänä sen sisältä jne. Tämänkaltaiset trikkifilmit olivat vuosisadan alun elokuvassa hyvin tyypillisiä, ja Širjajev liikkui tässä lajissa erittäin korkealla tasolla. Venäjällä trikkielokuvia ei tiedetä vielä tähän aikaan tehdyn.

Tanssifilmit ovat minuutin–parin mittaisia pätkiä, joissa Širjajev ja hänen vaimonsa Natalja Matvejeva esittävät karakteritanssinumeroita yksin tai duettona. Tanssija astuu lavalle, esittää tanssin, poistuu ja palaa kumartamaan kameralle. Numerot on taltioitu yhdellä otoksella ulkoilmassa, kotitekoisella lavalla ja huolellisesti sommiteltuja taus-

toja vasten. Ne ovat hurmaavia sellaisenaankin, mutta erityinen arvo niillä on tanssin historioitsijoille, sillä Mariinskin tanssijoista ei ole tältä ajalta säilynyt muuta filmimateriaalia. Viktor Botšarov kertoi festivaaleilla, että filmeistä voidaan muun muassa päätellä vuosisadanvaihteen baletin olleen – toisin kuin on yleensä luultu – teknisesti paikoin nykyistä vaativampaa.

Trikkifilmit ja tanssielokuvat johtivat Širjajevin eteenpäin nukkeanimaatioon, joka on hänen tuotantonsa todellinen ihme. Kuusi säilynyttä elokuvaa on lavastettu pienelle leikkinäyttämölle tyylikkääne kulisseen ja esirippuineen kaikkeineen. Kaikki ovat mukaelmia ajan balettinumeroista. Elokuvien toteutus koettelee käsityskykyä – eräässä filmissä tyttönukke tanssii ilmapallo kädessään, ja pallo heiluu narun päässä tytön liikkeiden perässä täysin luonnollisen näköisesti; toisessa hatu tippuu maaliπόνttöön, ja kun nukke nostaa hatun, se valuttaa peräänsä maalivanan; nuket pyörrähtelevät ilmassa, eikä mikään näyttäisi kannattelevan niitä siellä. Animaatio on häikäisevää minkä tahansa ajan mittareilla. Omana aikanaan Širjajeville ei ollut vertaista, etenkin jos ottaa teknisen tason ohella huomioon hänen elokuviensa taiteellisen hienostuneisuuden.

Širjajevin suurteos on kaksisitoistaminuuttinen *Harlekiinin kuje* (*Šutka Arlekina*), viisinäytöksinen juonellinen balettianimaatio. Se huipentuu viimeisen näytöksen hääkohtaukseen, jossa nähdään toistakymmentä yhdessä ja vuorotellen tanssivaa figuria. Yhden tanssiessa muut seuraavat tätä katseellaan ja taputtavat käsiä tai polkevat jalalla tahtia – voi vain kuvitella, mikä urakka on ollut asetella kaikki nuket kymmeneen tuhansiin asentoihin ja ajoittaa kaikki oletetun musiikin tahtiin.

Širjajevin taituruus animaattorina oli velkaa hänen tanssijan ja tanssinopettajan työlleen, joka toi muassaan ilmiömäisen rytmän, liikkeen ja ihmisruumiin tuntemuksen. Nukeista on jopa tunnistettu Širjajevin itsensä ja muiden ajan tanssijoiden yksilöllisiä tyyleyjä, ja elokuvia käytetään tällä hetkellä vuosisadanvaihteen balettinumeroiden rekonstruointiin.

Mikä mies Aleksandr Širjajev oikein oli? Ennen muuta hän oli tanssija, ja hänen elokuvatuotantonsa kumpusi taiteellisesta ja tutkimuksellisesta kiinnostuksesta liikkeen mysteeriin. Elokuvantekijänä hän oli innokas harrastaja ja pelletelot, joka työskenteli täydessä yksinäisyydessä. Silti hän saavutti harrastuksessaan tason, joka ylitti esimerkiksi J. Stuart Blacktonin ja Émile Cohl'n kaltaiset tunnustetut aikalaisanimaattorit. Meni vuosia ennen kuin Starewicz ja muut saavuttivat vastaavaa.

Mutta kuuluuko hän elokuvan historiaan? On epäselvää, saiko Širjajev elokuvantekijänä vaikutteita muilta ja on kuitenkin selvä, ettei hänen elokuviaan esitetty koskaan perhepiirin ulkopuolella. Pitääkö hänet siis kuitata pelkkänä kummajaisena? Tällaisia hankalia kysymyksiä saatiin pohdittavaksi vuonna 2008, jota luultiin venäläisen elokuvan satavuotisjuhluvuodeksi. Joka tapauksessa Venäjän kulttuurihistoriaan voidaan kirjata yksi ainutlaatuinen ja valloittava persoonallisuus lisää.

Širjajevin elokuvia voi nähdä Viktor Botšarovin dokumenttielokuvalla *Zapozdavšaja premjera / A Belated Premier*, DVD: Kinokompanija ”MIRIS” 2003. Hänestä on myös ilmestymässä kirja *Alexander Shiryayev: Master of Movement*, Eds. Birgit Beumers, Viktor Bocharov, David Robinson, jonka oletettu julkaisu tapahtunee loppusyksystä 2008.

Lauri Piispa